

*Hősök Isten- és halálközelben*Balázs József: *A torcellói Krisztus*

„Suche Jesum / und sein Lict / alles andere / hilft dir nicht – Keresd Jézust / és a fényt / semmi más / nem segít neked” Vitkán, Balázs József szülői házában lógott a falon ez a német feliratú kép, az importált házi áldás, mely az író *Magyarok* című kisregényében is szerepel, ott a németországi gazda házában látható, a magyar munkás, Fábrián András feleségének ajándékozott szentképként. Balázs József gyermekkori emlékei közé – hiszen a *Magyarok* hősei többnyire saját családi és faluközösségi sorstörténetének létező vagy létezett alakjai is – kitörölhetetlenül odaégett a kép: „Ha este lefeküdtem, utoljára ezt a képet láttam, ha felkeltem, a kitárt karú Jézus nézett rám a falról... Anyám mindig az ágyamhoz tette.” Fábri Zoltán rendező (vallomása szerint) egy vitkai munkalátogatás során értette meg igazán, amit azért addig is sejtett, hogy a könyvbeli történet valójában az író legszemélyesebb, legbensőbb élményrétegeiből épült föl; hogy még a könyvben szereplő tárgyaknak is megvan a létező eredetjük, Balázs József pedig úgy érezte: a rendező lassan már *úgy nézett körül az ő történetében, mintha a sajátja volna*. S ekkor, ennek a pillanatnak a hatása alatt fogalmazta meg az író tapasztalással megerősített, ám egyetemes alkotáslélektani törvényként: „...az írás a legtévedhetetlenebb tükör – önmagunkról”. A történet, a *Magyaroké*, amely a kisregény és az azonos című, Fábri-rendezte film alap-története lesz, a németországi, 1943-as vendégmunkási életről, a mezőgazdasági napszámos munkára szegődött, nincstelen szabolcsi magyarokról szól, s Balázs József író pályakezdésének hatalmas sikerű könyveként válik ismertté.

Az volt, tévedhetetlen tükör, az 1975-ös *Magyarok* meg az egy évvel későbbi, 1976-os *Fábrián Bálint találkozása Istennel* című regény, s az volt a legkorábban megfogant, csak megszületni lassan tudó, Balázs József minden műve között a legszívószerűbb, legmegrázóbb könyv, az 1976-ban megjelent *Koportos* is. Mindegyik a szülőföld, az irodalmi szinten addig jószerivel ismeretlen szabolcsi mélyvilág tükre is egyben, szóljanak bár a történeti vagy közelmúltról vagy éppen, mint a *Koportos*, az akkori, jelenvaló idő egy kiválasztott szegmensének eseményeiről. Annak tükörképei is egyúttal: a legnagyobb mélységből-szegénységből is felragyognak a szép emberi vonások, a tartás, a morális erő lefegyverző jelei. A hetvenes években keletkezett korai novellák (kötetben 1983-ban jelentek meg *Az eltévedt tank* címmel) egy jelentős részének ugyancsak a szabolcsi szülőfalu a helyszíne, világuk az ötvenes évek szorongásos, félelmekkel terhes korszakát idézi meg, s e novellák hőse legtöbbször az a kislány, aki Balázs József volt egykoron. De innen való, e tájék embereiről beszél az 1977-es *Ártatlan* című regény is, amelyet bizonyos kronológiai-históriai megfelelés köt a *Magyarokhoz*: amazok hősei a második világháború vége felé térnek haza a behívó elleni védekezésül is vállalt németországi munkáról, emez, az *Ártatlan* éppen ekkor küldi nyíregyházi huszárezredként a nyírségi falvakból verbuvált férfiakat százalmas, alkalmatlan, rossz felszereltségű seregként az orosz Pripjaty-mocsarakba, tehát a biztos halálba. Más műformában, drámában, az 1985-ös *A homok vándoraiban* is visszatér a nyírségi helyszínekre meg a második világháború eseményeihez a szerző, s a történelmi időbe pillantva az 1983-as *A bátori advent* című történelmi játéknak is a „rég elszüllyedt nyíri világ”

a kerete, hősei onnan szólnak át, „kiszámíthatatlan események” sorából, bizonytalan életük védtelenségéből a mű keletkezésének jelen idejébe.

Sokáig, egészen pontosan *A torcellói Krisztus* 2005-ös megjelenéséig, semmiből felbukkanásáig, a *Fábián Bálint...*, valamint a *Magyarok* mellett a *Koportost* vélte az irodalomtörténet Balázs József regénytrilógiája harmadik, bár az előző kettőhöz laza szálakkal, inkább csak a szabolcsi táj, a Tisza-melléki falu, mint azonos regénybeli helyszín alapján kötődő darabjának. (Erről igen tanulságosan értekezik Vasy Géza az új regény utószavában.) De mert ez a kisregény, túl a helyszíni megegyezéseken, minden tragikuma ellenére valamiféle ontológiai reményt sugallt a helyzeten, a körülményeken felülkerekedni akaró, mégis veszteségre ítéltetett; minden korban, minden társadalmi közösségben, éppenséggel a cigánysonron is megszülethetõ emberről: a szegénysorból magukat igazán kiemelni soha nem tudó, de erre törekvõ, amit elérhettek, annál mindig többre képes Balázs-hõsök mellé valóban okkal állíthatjuk a szerencsétlen, semmitlen cigányember alakját. A mitológiai, kögörgetõ Sziszifosz vitkai utódját, a vén, kubai Santiago magyar társát, a szabolcsi Balog Mihályt, az ide-odavetõdõ napszámost, útépitõt, aki jeltelenül folyó-fogyatkozó életében, tengõdõ vegetálásában egyszer érzett magában csak azért is dühõt és akaratot, amidõn úgy döntött: olyan temetést rendez pesti munkásbérébõl a feleségének, hogy emlékezzenek rá, hogy azt el ne felejthessék többet a faluban. Szépet díszes koporsóval, pappal, torral, lovas halottaskocsival: mint a magyarok. A kisregény Balog Mihályja nem a tengerrel küzd, nem a cápákkal a nagy halért, csak az esõvel, sárral, a gazzal benõt, leomló folyópartokkal, a Krasznával, a Szamossal, a Tiszával, a papi beszédért ígért fûzfakosár vesszeivel, a cigány nincstelenségével, ami miatt semmi sem lesz olyan, amilyennek szerette volna: de nem kisebb erõfeszítéssel törne a szebbre, az alig elérhetõre õ sem, mint a világ túlfelén az öreg halász. Utóbb majd kiderül, Balázs József tizenöt éven át kényszerül küzdeni az öt napon ta megkísértõ halállal, életszeretébõl, az életõsztõn parancsa szerint, gyermekét felnevelni óhajtván, pedig tudta, s hõsével, a csóró cigánnyal régen kimondatta: „A halál... bennünk van... mindenre pontot tesz.” A Koportos elszánt hõsében (hogy is tudta volna ezt a szerzõ egyetemista korában, amikor a kisregény írásához kezdett) mintha a maga majdani, csak azért is küzdelmét is beleírta volna. S az Istenre, az Isten szüntelen jelenlétére figyelmeztetõ falikép, a gyermekkortól kísértõ intelem, a régmúlt templomos áhítatának emlékei meg a tételes keresztény hit mélységeit átélni nem is tudó, a maga fájalmát csak a maga nyelvén elsírni képes cigányember hitképzete már az írói pálya legelején jelzései voltak annak: Balázs József életében, írói munkájában az isten–ember kapcsolat metafizikai kérdései soha meg nem válaszolt, tehát újra és újra fölvetõdõ, fölbukkanó kérdések lesznek. Legelementárisabb módon *A torcellói Krisztus*ban, melyet Rónay László (*Új Ember*, 2005/7) egyenesen Jézus-regénynek nevez.

A könyv átalakította az irodalomkritikusok eddigi trilógia-képét, mert valóban megszületett annak a falu- és családtörténetnek az igazi harmadik kötete, amelyet a rendszeretõ és rendszerezõ kritikusok áhítottak, s amelyben mintegy be is zárul a régen megnyitott kör. Az elsõ világháború ölni rettegõ, a lövészárookban a múlt idõ irrealitásának értelmén meditáló isonzói bakája, Fábián Bálint kezdte a sort, hogy az úri parádés-kocsissá emelkedett, ellenállni, ellentmondani is képtelen, csak az elnyomottság, az alázatossá, az úrnak kiszolgáltatottság helyzeteit ismerõ-értõ parasztember után a *Magyarok*ban majd fõhõsként megjelenjék Fábián András: nem feltétlen, dokumentálható leszármazottjaként Fábián Bálintnak, de ugyanannak a falusi, paraszti közösségnek a tagjaként, mint a halott talján utolsó tekintetétõl szabadulni soha nem tudó, megmaradt fiát mégis katonának zavaró parasztbaka. Aki, Fábián András, karakteres bátorságával, olyko-

ri robbanó dühével már megpróbálja a saját életét irányítani, a külföldi vendégmunkás sors eredményeként például saját házat vesz a faluban, s bár világlátottsága jószerivel semmilyen nyomot nem hagy benne, időlegesen mégis kilép a faluja zárt keretei közül. Életirányítási sikere azonban nem lehet teljes, hiszen a német vendégmunkáról hazavágyó és a háború vége felé hazatérő férfit azonnal el is viszik katonának: osztálya történelmi kiszolgáltatottságának eleven példájaként. *A torcellói Krisztus*, a megtalált zárókötet főhőse, Fábíán Kristóf már egyértelműbb szálakkal kötődik Fábíán Andráshoz: a helyzetből kiolvashatóan, még ha nem teljes életrajzi időmegfeleléssel is, de fia a hadifogságból a háború után évekkal hazatérő parasztembernek. Az apában, aki jelentős szerepet kap a harmadik történetben is, változatlan karakterjegyként él a jobbra törő, tisztességes munkaszeretetet, a határozott igazságérzetet, az öntudat, a fel-feltörő, olyankor kontrolálhatatlan düh, indulat meg valamiféle csendes vonzódás a realitásokon túli, észszel meg nem magyarázható, isteni világszférákhoz: s élete végén, a halál közelében, tanulatlan parasztemberként is a létezés legalapvetőbb kérdéseivel küszködik. Ez az érzékenység mintha Fábíán Bálint személyiségéből hagyományozódott volna rá, kiemelve mindkettőjükét a mindennapi létezés nyomorúságos feladataival birkózók átlagából. „Mi végre vagyunk – kérdi a családi tragédiák sorát átélni kényszerülő Fábíán Bálint –, mi végre... meg a nappalok és az éjszakák... Merthogy mitől van a sötétség...?” Istent akarja kérdezni minderről, az idő véghetetlen múlásáról, a temetőben heverő holtakról s a fiát és feleségét vesztett, kérdéseire feleletet a paptól sem kapó parasztember a lassú örület utolsó erejével felkoti magát a templom harangkötelére. Így találkozik, így jut, csak így juthat közel Istenhez, akitől az élet igazságait, a saját élete ésszel meg az isteni szeretet- és gondviseléstannal meg nem magyarázható tragédiáinak okát akarja megkérdezni. Az apa pedig, a *Magyarok* és *A torcellói Krisztus* Fábíán Andrása, aki kapta, tovább is adja ezt a fogalmi szinten kifejtteni nem tudott hitbizonytalanságot, létkétséget a fiának, Kristófnak is.

Aki azonban már városi, tanult emberként, társadalmi osztályt és életteret is váltva, a választott új közeg iránti teljes és bénító közönyével, ambíciónélküliségével, életuntságával újfajta karakterjegyeket húz a genetikailag szinte öröklődő, többgenerációs személyiségképre. Enerváltsága mellett a kételyekkel, ellenérzésekkel teli Isten-kép önértelmezése az egyik meghatározó vonása: de ebből az Isten-képből már hiányzik a korábbi, paraszti generációk természetes keresztény bizalma, ez már a modern, támaszték után kapkodó ember összezavarodott világképe. Elei, Fábíán Bálint is, csak kérdezni akartak Istentől: Fábíán Kristóf már Isten létezésében is kételkedve próbál, sikertelenül, visszakapaszkodni a gyermekkor lelki-érzelmi bizonyosságába. „Keresd Jézust / és a fényt / semmi más / nem segít neked”: de Fábíán Kristóf, akit bízvást nevezhetünk írói alakmásként is, hiába szeretne a talajt és hitet vesztett ember elkeseredettségével visszatámaszkodni az ágy fölött kitárt karokkal őrködő Krisztushoz, az isteni gondviselés tudatának nyugalmához. A kör ebben az értelemben is bezárul a regényben: csak a hinni tudás vágya marad, a hit ereje nélkül. A szülőhelyéről elkerült ember megroppant biztonságérzete, a talajtalanság képzelete egy minden eddigi hősétől eltérő karakterű alakot irat meg Balázs Józseffel. Fábíán Kristóf a nembeli létezés értelmének századvégi kétségeitől gyötörtén, egyre zártabb lélekkel, egyre inkább magába fordulva, az apa halála miatti, kifejezni sem tudott megrendültségben azt érzi: „Úristen, micsoda üresség és értelmetlenség mindenütt.”

1980 táján kezdte el írni, s hagyta egyúttal a kész (félleg kész?) regényt az asztalfiókban Balázs József. Akkor tájt, amikor a nem tudhatni, honnan s mi miatt támadó, alattomos vesebetegség szorító közelségbe hozhatta számára is az élet-halál-hit kérdéseinek filozófiai

mélységét-magasságát. A „mi végre élünk?” a trilógia mindhárom könyvének elemi kérdése, s mert az író közvetlen közelébe került a halállal megnyerhető szabadságképzet, a hitbe öltöztetett létfélelmek, az embert kikerülhetetlenül megkaparintó magány, egyedülvalóság-érzés gondolközeinek, talán – tudattalanul is akár – *A torcellói Krisztus*ba próbálta sűríteni mindennek eszenciáját. Lehetséges, hogy emiatt vagy emiatt is tette félre a látszólag pedig kész, befejezett művet: hogy a betegségtudattal súlyosbított létkéségek folyton változó hangulati-érzelmi, mentális jelzései is beleépülhessenek a regénybe. Ugyanakkor a regény huszonöt esztendősi fióksorsának kevésbé spekulatív, mert személyes élményeket fölmutató keletkezéstörténeti okait is figyelembe kell vennünk. A szöveg 2004. márciusi-áprilisi, *Forrás*beli közlése ajánlásában Balázsné Fodor Katalin arról ír, Balázs Józsefnek a betegség miatt egyértelműen átalakult életrendjében, élettempójában, a kényszerűen megcsappanó munkabírás okán, a fizikai és lelki romlás helyzetében egyszerűen nem volt energiája ahhoz, hogy a regény pihentetését követően teljes szellemi-lelki ráhangolódással forduljon ismét a véglegesítendő szöveghez. „Mint valamennyi munkáját, *A torcellói Krisztust* is félretette rövid időre, hogy később viszonylagos objektivitással szemlélve átgondolja, kell-e valamit változtatnia rajta. A szükségesnek ítélt „ülepítési idő” elteltével nemcsak ő maga olvasta újra és gondolta néhány helyen átalakítani a szöveget, hanem barátainak is odaadta a kéziratot, hogy mondjanak véleményt róla. A megbeszélés eredményeként kisebb-nagyobb javításokat kívánt végrehajtani a regényen, de közbejött egyéb munkák, filmes elfoglaltságok, új témák felbukkanása miatt ennek az időigényesebb, kitűzött feladatnak az elvégzése háttérbe szorult – úgy érzem, úgy éreztem –, kissé talán bele is fáradt, érdeklődése csökkent iránta, szűkszávuán csak annyit mondott, hogy még sokat kellene dolgoznia rajta, és ezzel félretette a kéziratot... Az átdolgozásra azért sem került sor, mert 1981/82-ben elég sokat dolgozott a filmgyárban, és 82 nyarán már nagyon nehezen ment a munka... 1982. október 26-án került végül kórházba életveszélyes állapotban, s ezzel megkezdődött a másfél évtizedes mindennapos küzdelem az életben maradásért s ha lehetséges, az értelmes élet folytatásáért. Az ő számára, aki nem tudott lopott egy-két órában írni, valóságos kinszenvedés volt, hogy nincs lehetősége a folyamatos munkára. Nagyon sok terve, témája volt, gyakran mondta: kész van egy új regény a fejemben... Leírni azonban nem tudta őket.” Talán nem tévedünk túlságosan, ha ehhez hozzátesszük: a regényszöveg javítgatása, korrigálása során az egyre betegebb írónak folyvást a halál, konkrétan az édesapa halálának eseménytörténetével s a főhősnek – az alakmás fiúnak –, valamint a regénykörnyezet néhány alakjának metafizikai halálívódásaival kellett volna szembesülnie. Lehetséges, hogy ehhez a szembesüléshez akkor már hiányzott Balázs Józsefből a lelki alkalmasság, nyitottság. Hogy átgondolt vagy tudattalan pszichológiai önvédelem tartotta őt távol a félretett regénytől. Írói életművében *Fábián Bálint*... mellett *A torcellói Krisztus*ban került legközelebb az isten-hit-halál témához. A szöveget meghatározza, uralja, dramaturgiai értelemben a cselekményszálakat is mozgatja a halálról való meditációk sora, s a regénybeli jelen hangulatát determináló töprengések s képzeltetések, fantáziaképek mellett a múltból fölemlgetett, háborús halálesemények, a gyermekkori emlékek, mindennek fölött pedig az édesapa valóságos halálának leírása tehetik a Rónay László-említett Isten-regény meghatározás mellé a halálregény kifejezést is.

Azt mondtuk, hogy Fábián Kristóf alakjában Balázs József egy minden eddigi hősétől különböző figurát teremtett meg. Azt ugyanakkor nem mondjuk, hogy jellemképletében minden előzmény nélkülít, csak azt: az író e karakterben megalkotja hősei közül az életre legalkalmatlanabbat. De Fábián Kristóf enervált közömbössége, a világgal, a közvetlen környezetével szembeni teljes érdektelensége, ez a felesleges ember attitűd valahogy mégis

mintha Fábíán Bálint határozatlanságából, döntésképtelenségéből, fajtájának zsigeri alázatosságából meg Fábíán András hallgatagságából, magának valóságából s mindkettőjük, a környezetük által soha meg nem fejtett, meg nem értett hiperérzékenységből adódna össze s teremtené meg amazok enerváltabb, „fölöslegesebb” változatát.

Azt a típust, amelynek életvezetési bizonytalansága mögött – a regényeredmény szerint legalábbis – okként nem annyira a létező, hetvenes évekbeli, diktatórikus társadalmi rendszer személyiségnyomorító elemei állnak, mint inkább az egyén eredendő lelki-érzelmi instabilitása, mentális ingatagsága, életirányítási tétovasága. A könyvet sajtó alá rendező, igen nagy munkát végző Vasy Géza alapos tanulmányában szól a hatvanas évek magyar (többnyire oknyomozó) epikájának azon jellegzetességéről, amely szerint a korszak művei központi kérdésnek tekintették az életforma ellentmondásos, pozitív példákkal, megoldásokkal azért jobbra megerősített kérdését. A hetvenes évek írónemzedéke, Balázs József is, inkább azt mutatta meg, írja, „hogyan lehet, nem szabadna élni, és hogy még sincs mód a változtatásra”. Fábíán Kristóf elsőgenerációs értelmiségiként kerül a faluból a városba, lesz belőle egyetemet végzett „kutató”, s lesz egyúttal az új közegben-környezetben biztos talajt fogni nem képes, a két világ között jövő-menő lelki csellengő. Azonban az író nem fest határozott képet, munkahelyi-társadalmi háttérrel, voltaképpen nem mutat be semmilyen, a hőst személyesen érintő munkahelyi-társadalmi ok-okozati összefüggést ahhoz, hogy hősének minden mindegy attitűdje, a munkájával, munkahelyi társaival (barátai nincsenek), de még a barátnőjével (inkább csak a fizikai kapcsolatra kiválasztott Bettivel), sőt, falubeli jó ismerőseivel, szomszédaival szembeni közönyössége is e külső, társadalmi okokkal volna magyarázható. Nincs a regényben egyetlen olyan *helyzet* sem, amelyben Fábíán Kristóf lélekben vagy valóságosan szembekerülne az őt valamiben akadályozó társadalmi valósággal. Olyannal, amely gátja lenne az ő személyes szakmai igényei, politikai meggyőződése, a társadalmi visszasságokon változtatni akaró, azokat egyáltalán verbálisan kifejezni óhajtó szándékának: ilyenek ugyanis a történés, de a szöveg szintjén sincsenek, ezen igényekről szó sem esik. Fábíán Kristóf nem leli a helyét se az odahagyott falun, a szülőföldjén (ahová pedig a regénytörténés pár hetes időszakasaiban háromszor is visszatér, s a végleges hazatérés gondolata is felvillan benne), sem pedig a városban. Nem tud mit kezdeni a szülei igyekezetével, hogy az öreg Kászoni házát neki megszerezve visszacsalogassák a faluba, de legalábbis gyakoribb otthonlétre ösztönözzék; idegenül szemléli a gyermekkortól ismert falubeliek sorsát, elutasító, lélekben zárt, a hajdani nagygazdából lett földönfutó, magányos Kászoni Isten-elméleteire, szinte egyetlen érzéketlenséggel utasítja el annak ajándékba szánt, a padlásról előkerült Krisztus-ábrázolását, a torcellói templom Krisztus képének reprodukcióját. Egyrészt múltbeli életének színtereire jár vissza, s elmerül a táj emlékekkel telített szépségeiben, próbálna érzelmi kapcsolatot teremteni az ismerős emberekkel, másrészt tapasztalja, hogy már csak a táji-környezeti valóság tartja fogva, az emberek idegenek lettek, a falu életmenete, életvitele már taszítja. A város viszont meg sem érintette igazán.

Mondhatnánk erre, hogy Balázs József épp az elsőgenerációs értelmiség egyik típus-problémáját mutatja be a regényben: a fogva tartó, de megtartani már nem tudó szülőföld és a befogadni ezt a generációt (vagy annak bizonyos tagjait) még nem képes város ambivalens hatásairól. S ez igaz is bizonyos mértékig. De a köztes lét csak a felszínen érintett tünetei mellett jóval erősebb hangsúly esik a hőszinte rezzenetlen, mozdíthatatlan, mindennel szembeni érdektelenségére, fásultságára, vagyis arra az alapvető személyiségjegyre, amelyik valóban eszünkbe juttatja Dosztojevszkij felesleges emberét. Akinek szubjektív lét-érzékelése a Vasy Géza által is említett Bahtyin-kifejezéssel írható le a legpontosabban: „belsőleg átértett befejezetlenség”. Balázs József nem az osztálycsereelő, ezért társadalmi

biztonságérzetét vesztt, a hetvenes évek Magyarországn tucatszám föllehet, a bizonytalanságérzéstől szenved, de az új társadalmi közegben mégis alkotó módon megkapaszkodni akaró, a régibe csak visszavágyó, a korszak irodalmában sem ismeretlen embertípusnak egyik változatát írja meg. Fábán Kristóf nem kiáltozik a titkok kapujában, s nem érzi önmagában a világ birtokbavételének vágyát. S nem is saját korosztályának az elveszttségérzést ismerő, de valamiféle társadalmi feladattudattal fölvertezt, értelmiségiként a maguk szülőföldélményét, kulturális hagyományképét, morális szokásrendjét éppenséggel megismertetni, megörökíteni akaró irodalmi alakjaihoz áll közel. Balázs József hősében alaptulajdonságként él az egykedvűség, valamifajta akarata fogyottság, az ambícióhiány, s mintha valóban olyasmit sugallna: a nagy családregény, a háromgenerációs trilógia utolsó főszereplője sem tudta kiteljesíteni felmenői sorsát. Kiemelkedett ugyan családjának a generációk során valamelyest változó, körülményeiben azért lassan jobbá váló sorshelyzetéből, de személyiségjegyei megakadályozták abban, hogy ez a kiemelkedés diadalmas helyfoglalás legyen. Az életmű ugyancsak *Az eltévedt tankban* megjelent novellafüzére is a figyelmünkbe ajánl, az írások közös hőseként egy különös figurát, Hamala Henriket. Aki a félresiklott élet, az elherdált (festő)tehetség önáltató céltalanságában csellengi végig, szinte a Sarkadi-dráma Oszlopos Simeonjának párjaként a napjait, s aki önbecsapó gyávaságában is pontosan megfogalmazza saját, szánalmasnak érzett, csakis önsors rontáshoz vezethető jellemképét: „...már pontosan tudta, hogy ő maga ellenséges, idegen elemekből álló semmiség, leszázalékolt rejtély. Nyilvánvaló, hogy a Mindenható a természet ellenséges elemeit dolgozta össze, amikor őt megalkotta.” Fábán Kristóf alakjában ráismerünk Hamala Henrik némely önlefozó vonására még akkor is, ha az utóbbi körül megtartó erőként, erkölcsi mintaként azért mindig ottmarad a szülői-szülőföldi háttér, s akkor is, ha *A torcellói Krisztus* hősének eredendő emberiszonya, lagymatagsága a világ misztikus jelzései iránti finom érzékenységgel párosul. A lelki megalkotatlanság két változatának, két megjelenési formájának is tekinthetjük kettőjüket, egy oldalról rájuk tekintő alakot, a *Szeretők és szerelmek* (1978) főszereplőjét, a csellengő, élethelyzeteket próbálgató, a maga kulturális-szellemi-mentális szintjén fogódzók után kapkodó Kalenda Józsefet sem feledve.

A regény, az önkinyilvánítás jelei felől vizsgálva is, sajátos helyet foglal el az életműben. Mert miközben Balázs József a mű számos, bizonyíthatóan személyes vonatkozású történetében, a leginkább alakmás hősében megalkotja a sorsát kiteljesíteni nem tudó, akaratgyenge Fábán Kristóf figuráját, aközben az író minden művében az útra bocsátó társadalmi közösség, a sokszor léetalatti, szabolcsi mélyvilág irodalmi megörökítésének, irodalomba emelésének erős morális ambíciójával, feladatértelmezésével, e vállalt feladat nagyhatású, sikeres megvalósulásaival épp egy ellentétes folyamatot példáz: a családi felemelkedés épp az ő alkotói tevékenysége révén vált lehetővé. Balázs József írói életsorsa az önmagát magas szinten megvalósító, önmaga képességeit, tragikus sorsa ellenére is, éppenséggel kiteljesíteni tudó személyiség példája, aki művei révén társadalmi osztályát, közösségét is fölfelé s kifelé húzza a sokgenerációs mélységből. Az alkotói magatartás egésze s a regény önreflektív gesztusokat tevő főhősének sikertelensége, passzivitása közötti aszinkronitás mutatja, hogy Balázs József életműve legkülönösebb alakját próbálta, bár nem hibátlan regénykörnyezetben, megteremteni: elveszttségében, esetségében talán a legkorszerűbbet. Minden emberi sors buborék, mely a legmélyebb mélységből tarthat a legmagasabbra (Illyés Gyula), s Balázs József épp ilyen buborékként vitte, húzta fölfelé magával a *Fábán Bálint...*, a *Magyarok*, a *Koportos* által ábrázolt világrész is. Mégis, az önvallomásos, trilógiázáró regényben, annak minden valóságmozganata ellenére, megszületik egy olyan hős, akit nem korának társadalmi béklyói szorítanak agyon; kinek talajtalanságérzete nem a fel- és kiemelkedés nyilvánvalóan Balázs Józsefet

is megérintő, típusos tünete: ez a lélektani helyzet, a kor látszólagos konszolidációjával, igazából szabadságkorlátozásával szembeni tehetetlenség a regény disszidens házaspárjának történetében jelenik meg. Sokkal inkább tarthatjuk Fábíán Kristóf teljes létbizonytalanságát a modern ember transzcendens idő–létezés–hit félelmeiből fakadó benualságnak, a tett halálát okozó, az ember civilizációs hitvesztéséből eredő lelki stresszhelyzetnek. Balázs József a hetvenes években, inkább nyolcvan táján megírta az ezredvég elveszett emberének bizonyos modelljét.

Ebből a benualságból csak a már említett, mély szeretettel bejárt szülőföldi tájkörnyezet, az apa titkolt, mozaikszerűen sejtelmes, félmondatos utalásokkal jelzett betegsége, halálközelsége, az ebből eredő, a megszokottól eltérő magatartásjegyei miatti aggodalom tudják kiszakítani Fábíán Kristófit. A létező szeretet: amelynek hiányát a regénybeli társ, Betti pontosan érzékeli. A distancia jól követhető a regényhelyzetekben: Fábíán Kristófnak a nő érzelmi állapota, indulatai, fájdalmai, megalázottsága, megbántottsága iránti leplezetlen közöny; ezen érzelmekkel-indulatokkal szembeni érdektelensége; a minden vitát, sőt beszélgetést elhárító zártsága; az érzelmi távolság higgadsága, voltaképpen tehát a nyugalomnak becézett szeretetlenség határozott ellentétben áll az apa bajai miatt feltámadó idegességgel, segítő szándékkal, belső zaklatottsággal, megrendültséggel. S erre a környezettel szemben is tapasztalható szeretetlenségre utalnak a munkahelyi társ, Mikó szavai is: „...mindig felháborított a közömbösséged. A semlegességed. Az egykedvűséged, ahogyan a legegyszerűbb munkát is szó nélkül vállaltad, és az örökös hallgatásod... az egyedüllét sincs magától, a hallgatásnak is megvan az oka, hogy soha egy szót, egyetlen szót nem ejtettél ki a szádon, ami ellenkezés lett volna.” A tétova szándékról, hogy Fábíán Kristóf hazaköltözik a falujába, tud az olaszországi utat a disszidálás útjának szánó Mikó, s azt is gyávaságnak, a tehetetlenség, akaratnélküliség, a megfutamodás lépésének tartja.

Az önérzetnélküliségben e szavakkal még csak meg sem sebzett Fábíánban ugyanakkor az otthoni bajok miatti zaklatottságot a velencei, torcellói utazás Krisztus-élményei határozottan fölerősítik. Az apa halálos betegségéről már tudva, a szülők kifejezett kérésére, megnyugtató szavaira indul el mégis a régen tervezett, most lemondani akart kirándulásra. Jelentésem mozzanata a regénynek a Krisztus-freskó előtti szemlélődés. Ambivalens mozzanata is egyben, mert Fábíán néma monológja itt, a katonákkal körülvett Krisztus alakja előtt volna hivatott magyarázatot adni, a freskó üzenetét értelmezve, de önreflexióval, a maga hallgatagságba fojtott közönyösségére: „hallgatni kell, tartani kell a titkot, mert a sisakos, legyőzhetetlen légió szelleme, a légiók uralta világ csak egyféle igazságot képes eltűnni. Csak azt, ami önmaga szellemét megerősítheti. Pedig látnia, tudnia kellene, hogy ahol embereket kényszeríthetnek hallgatásra, ott hatol a legmélyebbre az ember szelleme. A sisakos, lándzsás kor, az erőszak és az elnyomás világa önmagához, a világ jelenségeinek a tanulmányozásához vezet a legkiválóbb férfiakat. Miképp Jézust is, tudván, hogy egy időben, egyszerre az emberi szellem többféle áramlása járhatja át az életet, s amelyik a leggyengébbnek látszik, mert nem védik és nem támogatják a fegyveresek, arról hallgatni kell – hiszen ha tudnának róla, a megsemmisítése már sokkal könnyebb, mintha ismeretlen lenne.” A némiképp rejtélyes eszmefuttatás azonban az írói szándék ellenében sem kínál Fábíán Kristóf magatartására, jellemképére megnyugtató magyarázattal s azért nem, mert épp a *titok*, a hallgatással védelmezendő eszme hiányzik a visszahúzódo magába fordulás, a kivonulás, a közöny tényei mögül. Csak a következményt látjuk, a feltelezhető s jelzett okok nem jelennek meg a regényben.

Ilyen el nem fecsegett titoknak még Fábíán bizonytalan, de tisztázni akart hitélményét sem tekinthetjük. A regény szerint nincs birtokában annak a tudásnak, amelyik az erőszakos és elnyomó világtól elfordult hős őrizendő szellemi kincse, a szellem csak őbelőle

megszülető árama volna. A regényalakok az istenkép, a hit-kétegy metafizikai értelmezésének változatait testesítik meg. E szerint az anya, Fábíán Andrásné az erős és bizonyossággal teljes hit képviselője. A halni készülő apa gondolati tapogatózásai, tört meditációi, a meg nem szerzett bizonyosság egy másik változat; a fiúnak a hitre is rátelepedő érzelmi tétovasága egy újabb. „Én nem félek, én szeretem Istent” – mondja, de azt is: az Istent csak képzelő kétségbeesésben „a kétségbeesést, a félelmet is legyűrni tudó hazugság az ember egyetlen menedéke”. Azonban ezek az „áramlások”, hitvariációk együttesen mintha az öreg Kászoni alakjában kapnák meg azt a fölfokozottan transzcendentális, már-már abnormális, látomásokkal teli, mániává súlyosbodó formát, amelyik Fábíán Bálint magába roskadó őrületéhez hasonlítható leginkább, s a hitképzetek regénybeli legszélsőségesebb eseteként értelmezhető. Ezt az őrületet, teomániát, vallási tébolyt bár érzékeli Kászoni Fábíán Kristóf, de sem érzelmileg, sem transzcendentálisan nem részese annak, nem kötődik hozzá, csak – a szöveg szerint – egy helyütt álomi szereplője Kászoni víziójának. Két jelenet, két látomás, két álomi történet sűríti magába Kászoni egyre kuszább lét- és hitfilozófiai elméleteit. A keresztire feszítés evangéliumi jelenete az egyik s az életre kelt torcellói freskó a másik. Az utóbbi, vagyis a temetés előtti képzelte találkozás a hit sokféleségét magyarázó, idegenek (hitelméletek, bibliamagyarázatok, a Krisztus utáni korok teológiáinak megtestesítői?) között fölbukkanó Megváltóval, Fábíán Kristóft is Kászoni álomalakjai közé helyezi, s okkal: hiszen ekkor a fiú már túl van a torcellói utazáson, a képről személyes élménye is van már. Találkozott Krisztussal, mert nem csupán a *másolatot*, hanem az *eredetit* is látta. Igaz, ezek a víziók a regényszöveggel nem teljesen szerves, attól inkább elkülönülő módon, a regénystruktúra önálló szöveg- és gondolati részeként jelennek meg. Lehetséges, hogy az író e szerkezeti *rendtelenséget* is érezte a félbehagyott műben. Ez a darabosság, a különböző idősíkok – a hős gyermekkori emlékei, a szereplők múltképei, a jelenetek közé applikált víziók – elmaradt egymáshoz rendezése, a sokszólamúságot, a polifóniát (Vasy) is egységbe fogó stabil váz hiánya általában jellemzi a konstrukciót. Bizonyosra vehetjük, hogy a Balázs József által mindig is kedvelt tér- és időkeverés szerkezeti forma, a nézőpontváltós történetmondás, a klasszikus linearitás mellőzése, mely prózatechnikai elemek *A torcellói Krisztusban* mintegy megsokszorozzák önmagukat, az író által is tudottan még valóban igényelték volna a konstrukciós szigort. Mégis nagy regény, nagy gondolati és szerkezeti építmény közvetlen közelébe jutott e művével az író.

A regény zárlatában, a temetés után Fábíán Kristóf is átél egy látomást, benne felbukkan a halott apa, s majd egy halvány, futó káprázat az apa születéséig, a lepkékkel körülvett bölcsőig, a darazsaktól zsongó gyümölcsfáig, a születés idilli misztériumáig vezet vissza a fiút. Az élet igenléséig, mindenkifelett valóságának tudatáig. A pár soros jelenet a mi végre vagyunk, mi végre élünk? régtől való kérdésére nem tud más választ adni, Fábíán Kristóf visszafelé, az őseinek sem tud más üzenetet küldeni, csak annyit: maga az élet elég csoda ahhoz, hogy folytonosságát értelemnek tekinthessük. Nincs katarzis, de nincs őrület sem. Ez az üzenet, ez az élettanács lényegében azonos azzal, ami a regény bibliai jelenetében, a kapernaumi katona és a Golgotán a keresztire feszítés előtti percekét átélő Krisztus beszélgetéséből egyetlen és végső, megváltói intelemként kihallható: „A halállal elérhető a szabadság, és mégis élni kell, élni kell.” A katona, akit az első világháborús magyar baka, mintegy az időben visszafelé inkarnálódott alakjának is tekinthetünk, épp azokat a kérdéseket teszi föl Krisztusnak, amelyeket majd kétezer év múltán Fábíán Bálint is föltesz: „Nem tudod, mi a szabadság, nem tudod, mi a halál, nem tudod, miért halnak meg az egymást követő nemzedékek... Hát akkor mire való az élet? Mondd meg, Uram! ...Ha nincs csoda, ha erre alkalmatlan a mi világunk..., akkor elvesztünk, mindnyájan, akik itt vagyunk, a nép... leszármazottaink is... mindenki! Sohasem fogjuk megérteni a vi-

lág alapításának az okát. Az élő embernek nincs támasza, Uram?” A kapernaumi katona találkozott Isten fiával, de semmivel sem tudott meg tőle többet, mint a harangkötélen végző Fábián Bálint, a rettenetes kínok között meghaló Fábián András, aki agonizáló képzelgésében, az életből távozva az érkezés, a saját születésének lepkés-darazsas, nyári pillanatait látja, s a teljes, végleges egyedüllétben csak azt érzi: „hová távozhatott Isten?” S nem tud többet, mint Fábián Kristóf, a „Krisztust hordozó”.

Fábián Kristóf elfogadja, hogy az életnek önmagán túl nagyobb csodája nincs, de nem lépi át az életunalom és a hitbeli megnyugvás, békesség, megbékélés határát. Sem az anya meg a saját gyermekkorának kételytelen nyugalomához nem talál vissza, sem Kászoni beteg Krisztus-faggatásáig nem jut el. Az apa temetése utáni kiürültség, fájdalom állapotában is megmarad a két világ közötti senkiföldjén. Ha van titka, talán ez, ennyi lehet: élete örökös kísérője, társa, le nem vethető béklyója lesz már az állandósult, nemcsak a saját sors történetére, életútjára, individuális kitaláltságára, hanem az emberi nemre, a teremtés és az elmúlás meg nem magyarázható okára-oktalanságára, az ember földi létének egészére, évezredek egymás után következő generációinak lételményére is vonatkoztatott *befejezetlenség-tudat*. ☒